

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/158992>

Please be advised that this information was generated on 2018-07-07 and may be subject to change.

AMPHORA

NUMMER 2

JAARGANG XXXV

JULI 2016

VERENIGING VRIENDEN VAN HET GYMNASIUM

De *specialist* in exclusieve groepsreizen

Aangenaam tempo – Uitstekende hotels

Labrys Reizen

Kleine groepen – Academische reisleiding

Een kleine greep uit ons reisaanbod

31 augustus - 8 september 2016 | Reis langs de Tiber | o.l.v. drs. Rolf Smit en Inge Smit

3 - 12 september 2016 | Napels en Campanië | o.l.v. drs. Cornelis Jonkman

19 - 23 september 2016 | In Rome met Andrea Vreede |

o.l.v. drs. Ronald van den Houten en drs. Andrea Vreede

23 september - 3 oktober 2016 | Kreta en Santorini | o.l.v. drs. Hein L. van Dolen

16 oktober - 1 november 2016 | Rajasthan | o.l.v. prof. dr. Paul van der Velde

024-3822110 * info@labrysreizen.nl * www.labrysreizen.nl

Het Paleis op de Dam // Cursus & rondleiding *De Klassieken als rode draad*

ADDISCO organiseert **woensdag 9 november** een cursusavond over de uitgebreide geschiedenis van het Paleis op de Dam op onze nieuwe leslocatie in Hilversum. Deze korte cursus wordt afgesloten met een uitgebreide rondleiding in het Paleis zelf op **zaterdag 12 november**.

Het hoofdthema tijdens de cursus en rondleiding is de herleving en doorwerking van de klassieke oudheid in het Paleis op de Dam.

Meer informatie en aanmelden? Kijk op onze website www.addisco.nl of bel naar **06 - 381 221 49**.

Hier past allereerst een woord van grote dank aan Aviva Boissevain, die van 2012 tot en met het eerste nummer van deze jaargang als hoofdredacteur het magazine van onze vereniging verrijkte, mede door een schare interessante auteurs aan *Amphora* te binden. In de geest van de Griekse fakkel-estafette gaat de λαμπας nu over op ondergetekende, die door het bestuur is gevraagd om het vele en vaak hectische werk van Aviva over te nemen. Dat zal ik graag (proberen te) doen. Waarbij ik al blij mag zijn als dat ergens in de buurt van *imitatio* komt. Met het overnemen van de fakkel is er op mijn verzoek een Redactieraad gevormd, met de leden waarvan ik kan overleggen. Een duidelijke inbreng van de *Amphora*-lezers zou ik graag realiseren om optimaal tegemoet te komen aan de bij u levende ideeën en wensen over de inhoud van dit magazine.

Uw speciale aandacht vraag ik voor een bijzondere gebeurtenis: aan bestuurslid Casper Porton is de OIKOS Publieksprijs 2016 toegekend. Citaten uit het juryrapport, en meer, leest u op pagina XXI.

Zoals gezegd: er is een groep auteurs door Aviva Boissevain bijeengebracht en ik hoop dat zij dit magazine trouw blijven. In dit nummer is dat in elk geval Gerard Bartelink, die zijn artikelenreeks over dieren nu voortzet met een verhandeling over het paard in de oudheid (XI). Diederik Burgersdijk keert terug met een artikel over Sicilië in de Augusteïsche literatuur (IV); hij heeft aangegeven zijn bijdragen over Latijnse poëzie graag te hervatten. Van René van Royen is een artikel over Latijn als 'uitgangentaal' versus het Nederlands als 'plaatsingstaal' – stof tot nadenken en hopelijk ook tot reageren (XVI).

Nieuw is de rubriek 'Mijn docent(e) Klassieke Talen', een initiatief van Peter van Wiechen die zelf het spits afbijt. Er zit vast meer lief en leed bij velen van u over de gymnasiumtijd en over wie u vertrouwd maakte met Latijn en Grieks. Daarom ook de oproep bij deze eerste *memoria* (XXII). Nieuw is ook de rubriek 'Nieuwtjes & Weetjes' over zaken gerelateerd aan de oude talen en culturen (XXV).

Leest u vooral ook de aankondiging van de verenigingsreis (XXIV) en in **Vereniging-snieuws** onder meer over de Jaarvergadering (XXX).

Mij staat, waar mogelijk, een uitwisseling van ideeën en suggesties met u allen voor ogen, en reacties zijn altijd welkom.

Chris Engeler
Redactiesecretaris
redactie.amphora@xs4all.nl

-
- III REDACTIONEEL**
- IV HET EILAND VAN DE HERINNERING**
 DIEDERIK BURGERSDIJK
- X POËZIE**
 EEN JEUGDGEDICHT VAN ERASMUS
- XI HET PAARD**
 GERARD BARTELINK
- XIV PROJECT CAROLUS**
 CHRIS ENGELER
 RENÉ VAN ROYEN
- XVI PLAATS OF UITGANG – DAT IS DE KWESTIE**
 RENÉ VAN ROYEN
- XXI OIKOS PUBLIEKSPRIJS VOOR CASPER PORTON**
- XXII MIJN DOCENT(E) KLASSIEKE TALEN**
 PETER VAN WIECHEN
- XXIV KLASSIEKE REIS NAAR MACEDONIË**
 DÉSIÉ DE ROOIJ
- XXV NIEUWTJES & WEETJES**
- XXVIII FORUM AMICORUM**
- XXIX ROMEINEN IN EEN NIEUWBOUWWIJK**
 RENÉ VAN ROYEN & SUNNYVA VAN DER VEGT
- XXX VERENIGINGSNIEUWS**
 ANTON SPEE

HET EILAND VAN DE HERINNERING

Sicilië in de Augusteïsche Literatuur

Sicilië staat weer volop in de belangstelling dankzij een spectaculaire tentoonstelling die tot april dit jaar te zien was in het Amsterdamse Allard Pierson Museum* (*Sicilië en de Zee*, 9 oktober 2015 - 17 april 2016), en die op het moment te zien is in het Ashmolean Museum in Oxford (*Storms, War & Shipwrecks. Treasures from the Sicilian Seas*, 16 juni - 25 september 2016). Daarna reist de tentoonstelling door naar Palermo, Kopenhagen en Bonn. In de tentoonstelling staan schatten van de bodem van de zee centraal, die de rijke culturele geschiedenis van Sicilië belichten.

SICILIË IN DE ROMEINSE GESCHIEDOPVATTING

Sicilia, Sicania, Trinacria. In de klassieke literatuur wisselen de aanduidingen van het driehoekig eiland dat door enkele beeldbepalende elementen wordt gekenmerkt. Een ontmoetingsplaats van volken en culturen (Siciliërs, Sicaniërs, Elymiërs, Carthagers, Grieken, Romeinen), woonachtig op een kruispunt in de Middellandse Zee met een veraarlijke natuur: rotsen, vulkanen en zeeëngtes, maar ook een strategische ligging en vruchtbare bodem, met navenante rijkdom aan cultuur. Een broedplaats van mythen en legenden, van enigmate voor de filosoof en hofleverancier van literaire tafereelen. Zowel in de historiografie als in meer fictieve genres biedt Sicilië een *pièce de résistance* die niet makkelijk te omvaren is. De geschiedschrijver Livius (ca. 59vC-17nC) en de epicus Vergilius (70-19vC) hebben zich er onder het patronaat van keizer Augustus (27vC-14nC) aan gewaagd, wier werken met Sicilië als achtergrond hier nader bestudeerd worden: *Ab Vrbe Condita* ('Vanaf de stichting van de stad') vormt de historische pendant van het dichtwerk de *Aeneis* ('Verhalen rond Aeneas'), maar elk met een geheel eigen verwerking van Sicilië als scharnier van de geschiedenis.

Historisch gezien, was Sicilië een begeerd en bevochten oord, een schatplaats van artistieke oudheden, zowel materieel als literair. De Romeinen stieten op een door Grieken gevestigde cultuur: de mythologie rond Heracles, Demeter en Aeneas, de filosofie zoals die van Empedocles, de welsprekendheid zoals beoefend door Gorgias, de politiek van tirannen als Gelon, Hiëron en Diony-

sius, de bouw van tempels en theaters. Het was de grote Romeinse denker en schrijver Cicero die in de eerste eeuw voor Christus de Syracusaanse notabelen wees op de precieze plaats van het graf van Archimedes, de geduchte Griekse technicus-filosoof die het de Romeinen in de Eerste Punische Oorlog (264-241) zo moeilijk maakte met zijn vuurspuwende katapulten. Cicero, quaestor aldaar in 75 vC, schreef dertig jaar nadien in zijn *Tusculanae Disputationes* (5.66): "Zo was de edelste Griekse stad, ooit zonder meer zeer geleerd, onwetend gebleven van het graf van haar allerscherpzinnigste burger, als niet een man uit Arpinum [Cicero zelf - DB] het hun had verteld." (De vertalingen in dit artikel zijn van mijn hand.) Dit voorbeeld toont hoe een aanvankelijke militaire botsing kon verkeren in bewondering voor het Griekse verleden. In de verhouding met de Carthagers voerde angst de boventoon, waarmee, verhevigd in de Tweede Punische Oorlog (218-201), definitief werd afgerekend in de derde oorlog van die naam (149-146). Carthago werd tot op de grond verwoest en Rome kon haar wereldrijk beginnen.

Voor de Romeinse geschiedenis vertegenwoordigt Sicilië een keerpunt dat zijn sporen in de literatuur heeft nagelaten. Dit was het eiland waar de Romeinen voor het eerst buiten het Italische schiereiland om interventie werd gevraagd, en waar de eerste oorlog op buitenlands gebied - te land en ter zee - werd uitgevochten. Tevens was dit het eerste gebied dat in 227 vC als *provincia* werd ingericht, waarmee het dienst deed als oefenterrein voor de

Reliëf met Romeinse koopvaardijships, l. 217 cm, h. 88 cm; vermoedelijk onderdeel van een sarcogaag, marmer, 3de eeuw n.Chr.

op handen zijnde machtsuitbreiding naar oost en west. De Carthagers – van oorsprong Puniërs uit Phoenicië – die in de derde eeuw vC het westelijk deel van de Middellandse Zee inclusief Sardinië en Sicilië beheersten, troffen in de expansieve macht van de Romeinen een onverslaanbaar obstakel. De Punische oorlogen, waarvan de eerste tussen 264 en 241 op en rond Sicilië werd uitgevochten, markeren in de geschiedsmetaforiek van de keizertijd dan ook de overgang van *infantia* ('jeugd') naar *iuventus* ('volwassenheid') van het Romeinse rijk; een idee dat mogelijk al bij Livius voorkomt met zijn constatering dat het rijk uit zijn voegen is gegroeid, *Ab Vrbe Condita, praefatio* 4: "uitgaande van het kleinste begin is de macht zo gegroeid dat die al onder zijn eigen grootheid gebukt gaat." Bij een dergelijke organische opvatting die groei, consolidatie en (dreigend) verval van rijken als stuwstof van de geschiedenis ziet, hoort een indeling in tijdvakken of levensfasen (*aetates*) waarin de Eerste Punische Oorlog met Sicilië als strijdtoneel een cruciale fase is.

De Griekse geschiedschrijver Polybius, actief rond het midden van de tweede eeuw vC, was een bewonderaar van de Romeinen en schreef in zijn veelomvattende geschiedwerk, dat begon met de Eerste Punische Oorlog (1.12.5-6): "Dit nu was door die aanleiding en op dat keerpunt der tijden de eerste oversteek van de Romeinen uit Italië met een gewapende macht." De Siciliaanse geschiedschrijver, Diodorus van Sicilië, actief rond het begin van de keizertijd, constateert hetzelfde (23.1): "Dat Sicilië van alle eilanden de voornaamste is, staat vast, daar het in hoge mate in staat is bij te dragen aan de groei van macht." De aanleiding van de Eerste Punische Oorlog was de hulp die de Mamertijnen, woonachtig in en rond Messana in de noordoosthoek van Sicilië, in 264 vC aan de Romeinen tegen de Carthagers vroegen. De hulp kwam, maar de Romeinen bleven ook na de oplossing van het conflict. De geschiedschrijver Dio Cassius schreef

rond 200 nC (11.43.4): "Dat het conflict officieel over Messana en Sicilië ging, maar eigenlijk over het eigen land, dat merkten beide partijen toen het eenmaal begonnen was; en zij dachten dat het eiland, omdat het tussen beide in lag, voor degenen die het zouden overheersen een stevige basis zou verschaffen tegen de ander." In de geschiedschrijving wordt een levendig besef gereflecteerd van de strategische ligging en politieke positie van Sicilië.

SICILIË IN LIVIUS' *AB VRBE CONDITA*

Helaas is het gedeelte van Livius' *Ab Vrbe Condita* dat de Eerste Punische Oorlog beschrijft, in de klauwen van de overlevering vermorzeld: na de eerste twee pentaden (boek 1-5 en 6-10) gaat het werk verder met de vijfde pentade (vanaf boek 21), die de Tweede Punische Oorlog (218-201) behandelt. De inhoud van de verloren boeken is ons grofweg bekend door de zogenaamde *periochae*, een soort uitgebreide inhoudsopgave van het werk, waar in caput 16.2 vermeld staat: "Nadat toen voor het eerst de Romeinse legers de zee waren overgestoken, is er tegen Hieron vaker voorspoedig gestreden" – het belang van de oversteek werd derhalve ook door Livius benadrukt. Verder is een beschrijving van Sicilië als achtergrond voor de krijg verloren, en daardoor is ook de blik van keizer Augustus als instigator van het geschiedwerk op dit politiek zo belangrijke eiland moeilijker te bepalen – maar niet onmogelijk, zoals we zullen zien. Livius' tijdgenoot Vergilius droeg in een geheel ander genre bij aan de kanonisering van Sicilië als 'literair' eiland: de stamvader van de Romeinen Aeneas zou er de stad Segesta hebben gesticht, waarmee dit een zusterstad van het grote Rome was (boek 5 speelt zich geheel op Sicilië af). Een dergelijke bevoorrechte positie, als zuidelijke bondgenoot op een strategische positie, weerspiegelt het historische belang van de stad en tegelijk de contemporaine politiek: keizer Augustus verdeelde de gunsten, niet in de laatste plaats via de literatuur. Een

HET EILAND VAN DE HERINNERING

directe vergelijking tussen de positie van de twee sleutelwerken in de Augusteïsche cultuur is – niet alleen op dit punt – moeilijk; wel kunnen verspreide opmerkingen van Livius dienen als verheldering van Vergilius' behandeling van het eiland, met Segesta als exemplum.

Voor de herinterpretatie van de geschiedenis in de literatuur bestaan geschiedtheoretische rechtvaardigingen die deels praktisch, deels ideologisch van aard zijn. Met zijn uitbreiding veranderde niet alleen het karakter van het rijk, ook de geschiedbeoefening verschilt naar gelang het bestudeerde tijdvak, zo stelt Livius. Terwijl het vroegste begin van de stad in verband wordt gebracht met een goddelijke oorsprong, is er voor het verdere verloop van de geschiedenis steeds meer materiaal voorhanden in de vorm van geschreven verslagen over de gebeurtenissen (*praefatio* 6). Ook in de moderne geschiedwetenschap wordt onderscheid gemaakt tussen deze twee vormen van geschiedbeschouwing met de termen *historia* en *memoria*, en alle nationale varianten van dien ('histoire-mémoire', 'Geschichte-Erinnerung', 'history-remembrance'). De eerste behelst de bestudering van gedane zaken ("wie es eigentlich gewesen" in de beroemde woorden van Von Ranke), de tweede de wijze waarop de geschiedenis gepercipieerd wordt, wat per tijdvak kan veranderen.

Livius zelf noemt als voorbeeld de oorlogsgod Mars: doordat deze door de overwinnende Romeinen als stamvader – en als vader van hun stichter Romulus – wordt geclaimd, wordt de goddelijke afstamming van dit volk door andere naties *aequo animo* ('met gelijkmoedige geest') aanvaard. Met andere woorden: het doet er niet toe of de Romeinen werkelijk van Mars afstammen, maar zo wordt het aan de herinnering opgedrongen. Hadden de Carthagers gewonnen, dan was Baal de zegevierende god geweest, zo is de implicatie. Dit cultuurrelativisme is de bijvangst van de rasse overzeese uitbreiding van het Romeinse imperium en de daaruit resulterende contacten met andere volken. Een cultuurrelativisme waar ook Livius' tijdgenoot Cornelius Nepos van getuigt: in het voorwoord tot zijn *De excellentibus ducibus exterarum gentium* ('Over voortreffelijke generaals van buitenlandse volkeren'), waarvan ook biografieën van Hamilcar en Hannibal deel uitmaken, wijst Nepos de lezer erop dat vreemde gewoonten van buitenlanders niet overeen hoeven te stemmen met de eigen wereld. Imperialisme noopt tot overdenking van hoe het anders kan; niettemin probeerde Augustus de wereld Romeinse te maken dan zij van nature was (dat is: helemaal niet).

De keizer, een meester in het bespelen van de geesten, moet gefascineerd geweest zijn door het verschil tussen *historia* ('wat er gebeurd is') en *memoria* ('hoe men herinnert'), waarbij hij een duidelijke voorkeur voor de laatste aan de dag legde. Aan Livius gaf hij de opdracht de geschiedenis van het Romeinse volk te beschrijven vanaf de stichting van de stad door Mars' zoon Romulus in het jaar 753 v.C. Vergilius kreeg de opdracht in poëtische vorm een daaraan voorafgaande stichtingsepisode te beschrijven, te weten die van het Romeinse volk, waarbij de stichter, Venus' zoon Aeneas, tevens de stamvader van zijn geslacht zou zijn. De twee opdrachten, die in feite twee verschillende ontstaansmythen met elkaar verbinden, vormen twee kanten van één historisch-memorische medaille. In *Ab Vrbe Condita* wordt in vogelvlucht aan de landing van de door de Grieken verslagen Trojanen in Latium gerefereerd, en in de *Aeneis* hangen de beloften van de ophanden zijnde stichting van een stad voortdurend in de lucht.

De geschiedenis van de Punische oorlogen is goed te reconstrueren aan de hand van andere auteurs, zoals de reeds genoemde Polybius, die een bijzondere bewondering voor de Romeinse imperiale politiek koesterde. Met zijn beschrijving van de Tweede Punische Oorlog (218-201), bekend om de grote Carthaagse generaal Hannibal, voegt Livius zich daar weer bij (vanaf boek 21). Deze oorlog wordt verklaard door Carthaagse teleurstelling over het verlies in de Eerste Punische Oorlog, toen Hannibals vader Hamilcar de Carthagers aanvoerde: het verlies van Sicilië, dat naar zijn zin te snel en wanhopig was opgegeven, was hem tot blijvende kwelling (*AVC* 21.1.5): "Het verlies van Sicilië en Sardinië kwelden deze zeer geestdriftige man, want Sicilië was in een te snelle wanhoopsactie prijsgegeven..." Hamilcar liet zijn zoon Hannibal bij het altaar beloven nooit vriendschap met de Romeinen te sluiten (een parallelle bron is Nepos' prachtige *Vita Hannibalis*, en ook zijn *Vita Hamilcaris* 4.3: "Vooral zijn eeuwige haat jegens de Romeinen lijkt de Tweede Punische Oorlog te hebben aangewakkerd. Hannibal, zijn zoon, wilde namelijk door de niet aflatende bezwingingen van zijn vader liever sterven dan dat hij de Romeinen met rust liet.")

De overerfde Romeinshaat leidde tot voortzetting van de vijandelijkheden in de Tweede Punische Oorlog, waardoor Rome op de rand van de afgrond werd gebracht. Hiermee ging de vloek van de mythische stichter van Carthago, koningin Dido, in vervulling, zoals te lezen bij Vergilius in *Aeneis* 4.625: na verlaten te zijn door haar geliefde Aeneas

Punische scheepsstormram, brons, 3de eeuw v.Chr.

– vanuit het door oorlog verwoeste Troje met zijn mannen op weg naar de voorbestemde vestiging van zijn goden in een nieuw vaderland –, wenst Dido diens nageslacht een kwelgeest die haar zelfgekozen dood zal wreken. Dit is waar *historia* en *memoria* elkaar ontmoeten.

SICILIË IN VERGIILIUS' AENEIS

In de *Aeneis* is Sicilië het middelpunt van Aeneas' omzwervingen over zee, waaraan een groot deel van de Odysseïsche eerste helft, de boeken 1-6, is gewijd. Het tweede en derde boek omhelst een verslag aan de Carthaagse koningin Dido bij monde van Aeneas zelf, waarin deze vertelt hoe de Trojanen vanuit het door oorlog verwoeste Troje noodlotsgedreven op zoek gaan naar een nieuw vaderland voor de stadsgoden. In zijn zwerftocht over de oostelijke mediterraneë doen Aeneas en zijn Trojanen veel landen aan, waar zij denken de nieuwe stad te kunnen stichten: Thracië, Creta, Epirus. In dit laatste land krijgen de voortvluchtenden van hun landgenoot koning Helenus opnieuw te horen dat zij naar het Avondland moeten gaan, ofwel het Italische schiereiland waar de Tiber in zee uitmondt. Hiervoor wachten echter nog omzwervingen en beproevingen. Na het ronden van de zuidelijke kust van Italië, tegenover Epirus gelegen, komt Sicilië in zicht – maar de zeestraat van Messina (de zogenaamde *claustra Pelori*) biedt geen doorgang naar het uiteindelijke doel.

Er volgt een *tour d'horizon* langs de belangrijkste plaatsen van de oost- en zuidkust van Sicilië, dat soms ook met Sicanië wordt aangeduid (naar de vroege bewoners de *Sicani* en de *Sicili*, welke laatste groep vanuit Zuid-Italië het eiland was gaan koloniseren). Geologisch correct wordt aangenomen dat het eiland en vasteland ooit verbonden waren, maar nu door een zeestraat gescheiden: “de

zee sneed de Italische kust van de Sicilische af”, *Aeneis* 3.418. Aan weerszijden, rechts en links, bevinden zich Scylla – waaraan het huidige plaatsje Scilla in naam nog herinnert – en Charybdis, die achtereenvolgens zeelieden verslinden en enorm kolkende wervelingen veroorzaken. De zeelieden varen zuidwaarts en slapen in de mistig-rokende schaduw van de Etna, waaronder de reus Encephalus ligt begraven (3.554 etc.): “dan wordt van verre de Trinacrische Etna gezien.” Een verband met Homerus' *Odyssee*, dat mede model stond voor het nationale epos dat Vergilius diende te vervaardigen, wordt gelegd door de ontmoeting met Achaemenides, een van de achtergebleven mannen van Odysseus' schip, die vertelt over de angstige gebeurtenissen in de grot van de cycloop Polyphemus. Zo wordt door een transformatie tot een ooggetuigeverslag de grote voorganger nagevolgd – Aeneas' mannen ontwaren uiteindelijk de cycloop zelf.

In vogelvlucht wordt daarna een reeks van plaatsen richting zuiden langsgegaan: het riviertje de Pantagia, Megara Hyblaea en Thapsus (3.688-9). Bij de bron Arethusa, bij Plemyrion ofwel Ortygia, wordt de plaatselijke goden eer bewezen. Het vruchtbare Helorus, de kaap van Pachynus – al eerder door Helenus genoemd (3.429) –, Camerina, de velden van Gela met zijn grote rivier, het sterk ommuurde Acragas – het latere Agrigento –, het palmrijke Selinus, het rotsige Lilybaeum – later de vloothoofdstad – en tot slot Drepanum, waar Aeneas' vader Anchises sterft. Dat boek drie met deze poëtische, maar verder weinig zeggende opsomming zo dramatisch eindigt, is een van de meest in het oog springende ingrepen in de constructie van de *Aeneis*. De Sicilische reis wordt immers, na de Carthaagse episode, weer opgenomen in boek 5, maar de omstandigheden waaronder Anchises is

Amfora van het type Riley MRA-1, geproduceerd in Noord-Afrika en Sicilië; met rode koraal.

gestorven en begraven, en de verdere wederwaardigheden bij aankomst en vertrek op het eiland, zijn onvermeld gebleven. Deze zijn maar deels uit andere aanwijzingen te reconstrueren.

Op het moment dat Aeneas ophoudt met vertellen (dat wil zeggen, na boek 2 en 3), wordt de vertelling waarvan in boek 1 werd afgeweken, weer opgenomen. In het eerste boek, waarin de aankomst op de Afrikaanse kust en vervolgens in het in opbouw zijnde Carthago wordt beschreven, komt een passage voor die iets onthult over het vervolg van de Siciliaanse reis: in 1.195 worden de zakken wijn verdeeld, die Acestes op Sicilië had verpakt en meegegeven. In zijn aanmoedigingsrede beginnend met de woorden ‘*O socii ...*’ (A 1.198: ‘O, kameraden...’), spreekt Aeneas voorts over Scylla en over de Cyclopen, wat in verhaalstof een terugverwijzing, maar in de vertelling een vooruitwijzing is: het verhaal over de zeereis is immers door de vertelling een flashback. Voorts zegt een van Aeneas’ mannen, Ilioneus, in een onderhoud met koningin Dido, dat hij graag terug wil naar Sicilië met de motivering dat er ook op Sicilië steden en wapens zijn, en bovendien de door Trojaanse afstamming beroemde Acestes. Kennelijk heeft men deze grijsaard na landing bij Drepanum ontmoet. Wanneer in boek 5 de vertelling over de Siciliaanse reis wordt vervolgd, blijkt behalve Anchises ook Aeneas’ halfbroer Eryx, zoon van Venus bij Butes, overleden te zijn.

Naar Eryx wordt de berg genoemd, waarop Hamilcar in de Eerste Punische Oorlog hardnekkig stand bleef houden. Tevens werd op de berg een Venusheiligdom opgericht, waarvan al heel vroeg een pendant in Rome stond, voor de cultus van *Venus Erycina*: in Livius 23.30.3 wordt de tempel onder meer genoemd, te wijden door Fabius Maximus, de overwinnaar van Hannibal. De Punische oorsprong van deze tempel, gewijd aan Astarte,

wordt verzwegen. Zoals blijkt uit het voorbeeld van Eryx, worden *historia* en *memoria* niet alleen met bepaalde personen en verhalen, maar vaak ook met specifieke plaatsen verbonden. Het meest in het oog springt het voorbeeld van Segesta, waarop de constructie van boek 5 voor een groot deel is gewijd.

DE ROL VAN SEGESTA

Uit de beroemde commentaar van Servius op Vergilius (4^e e.n.C, comm. ad A 1.550) kan worden opgemaakt dat ene Segesta of Egesta uit Troje verbannen werd door koning Laomedon, waarna zij op Sicilië Acestes, ook wel Egestus, ter wereld bracht bij de rivier de Crimissus – hij verwelkomt de Trojanen bij hun terugkeer naar Sicilië (A 5.38-41). In boek 5 worden, in navolging van de lijkspele voor de gesneuvelde Patroclus in Homerus’ *Ilias* boek 23, spelen gehouden ter herdenking van Anchises. Acestes moedigt Entellus, naast hem zittend in het gras, aan de strijd in de bokscampitie aan te gaan tegen de Trojaan Dares (3.362-484). Entellus neemt daarbij de bokshandschoenen mee, die hij van Eryx heeft gekregen, waarin laatstgenoemde ooit vocht tegen Herakles (maar gebruikt deze uiteindelijk niet). Entellus, na een keer gevallen te zijn, wint uiteindelijk de strijd en draagt de overwinning op aan Eryx. Tijdens de spelen is er brand uitgebroken op de schepen die bij Drepanum voor anker liggen. Er wordt op grond van goddelijke voorbestemming besloten dat de ouden van dagen en de vrouwelijke opvarenden blijven wonen in een voor hen gestichte stad, Segesta, onder toezicht van Acestes. De mannen reizen door naar avonturen in Campanië en Latium.

De Trojaanse stichting van Segesta zoals verhaald door Vergilius, heeft een historische achtergrond, verband houdend met de Eerste Punische Oorlog die zich op en rond Sicilië afspeelde. Segesta, gelegen tegen de noordwestelijke punt van het eiland, was de eerste stad die in de Eerste Punische Oorlog koos voor de Romeinse zijde, en daar vestigden de Romeinen hun legerbasis. In 260 werd de stad belegerd. Generaal Duilius, die de eerste grote overwinning op zee op de Carthagers had behaald (bij Mylae, het huidige Milazzo), ontzette de stad die een bevoorrechte positie bleef behouden. Significant is dat het dorpje Entella, niet ver van Segesta gelegen, tijdens de oorlog ontvolkt raakte door gedwongen evacuatie door de Carthagers.

Segesta was de stad die de inwoners hulp en asiel bood, en later werd de stad vanuit Segesta weer bevolkt. Het lijkt erop dat de beschreven scène in *Aeneis* boek 5 een weerspiegeling is van deze situatie: Acestes, naamgever van Segesta, die Entellus (≈ Entella) de helpende hand biedt. Er is een dubbele – een mythologische en een historische – laag in de vertelling aanwezig. Maar daar blijf het niet bij.

Ook in de eerste eeuw vC wilde Segesta haar oorsprong herleiden op Aeneas. Dit is te lezen bij Cicero, die een rede houdt tegen de corrupte gouverneur Verres (Cic. *Verr.* 2.4.72): “Segesta is een heel oude stad op Sicilië, rechters, waarvan ze bewijzen overleggen dat deze door Aeneas, op zijn vlucht vanuit Troje op deze plaats aangekomen, gesticht is. Dus de inwoners van Segesta zijn van mening dat ze niet alleen door een eeuwige verbintenis en vriendschap, maar ook door verwantschap met het Romeinse volk verbonden zijn.” Het is duidelijk dat Segesta hier om politieke redenen de stichter van het Romeinse volk als stichter van de stad wil inlijven. Munten worden geslagen met de beeltenis van Aeneas om de claim kracht bij te zetten. Historisch gezien, is deze niet te staven – al was het alleen maar doordat Aeneas een mythische figuur is –, maar ook omdat vroegere historici als Hellanicus of Thucydides, als Segesta ter sprake komt, er geen melding van maken.

Vergilius voltooide zijn epos meer dan een halve eeuw na Cicero, ten tijde van de alleenheerschap-pij van Augustus. Niet alleen voor het Romeinse rijk, ook voor deze machthebber betekende Sicilië de doorbraak van zijn macht, door de aldaar gevestigde deelstaat onder leiding van Sextus Pompeius te verslaan: in twee zeeslagen, in 38 en in 36 (de laatste bij Mylae), vestigde Augustus zijn macht, waarna nog maar één tegenstrever, Marcus Antonius, was overgebleven. De overwinning betekende een triomf op zee, waarbij Augustus zich als een nieuwe Duilius presenteerde (zie daartoe Tacoma 2015, 103). De grote aandacht die Vergilius aan Sicilië besteedde, kwam dan ook tegemoet aan de smaak en wensen van de machthebber die goede herinneringen aan het eiland bewaarde. Dat de verloren boeken over de Eerste Punische Oorlog van Livius ook aan deze zelfde politiek tegemoetkwamen, laat zich raden, tenzij Livius zich van zijn Pompeiaanse (anders gezegd, republikeinse) kant heeft laten zien.

Hoe het zij, de mythologische, historische en politieke lagen in epos en geschiedschrijving lopen op uiterst geraffineerde wijze dooreen. De volwassenwording van het rijk bij Sicilië wordt gereflecteerd in de omwenteling van Aeneas van een naïeve, Odysseïsche zeezwerfer naar de zelfbewuste leider in de oorlog die hij in de latere Iliadische boeken is geworden. Het Iliadische boek 5 toont hem in die rol, als *arbiter*, zoals de Romeinen ook in de Eerste Punische Oorlog op wilden treden in het conflict tussen tegenstrevende volkeren. Tegelijk betekent Sicilië, op een contemporain politiek niveau, de volwassenwording van Augustus tot volwaardig imperator, en heerser over land en zee, zoals hij dat zelf later in zijn *Res Gestae* vastlegde. De geschiedenis en de herinnering daaraan, *historia* en *memoria*, markeren Sicilië bij uitstek als het eiland van de herinnering.

Voor wie de tentoonstelling toch nog gemist heeft: de Nederlands- en Engelstalige catalogus bij de tentoonstelling, *Sicilië en de Zee / Sicily and the Sea* (uitgeverij WBOOKS, Zwolle 2015) belicht de vondsten van de zeebodem, maar ook de historische achtergrond bij de objecten, van de prehistorie tot heden.

Dit artikel is een bewerking van de lezing die is gehouden bij het Zevende Zenobiacongres op 26 oktober 2013: *Sicilië – Begeerd & Bevochten*, in de aula van de Universiteit van Amsterdam. Een wetenschappelijke versie is in voorbereiding. Voor verdere lectuur over Sicilië zij verwezen naar de catalogus bij de tentoonstelling (zie kader), in het bijzonder S. Tacoma, ‘De gebroken stemmen van de zee. Sicilië als achtergrond in Vergilius’ *Aeneis*’, waarin significante parallellen tussen *Aeneis* en scènes uit de Eerste Punische Oorlog worden belicht. Verder is Nora Goldschmidt, *Shaggy Crowns* (Oxford 2013) van belang, waarin de literaire Grundlage van Ennius, de poëet van de Punische oorlogen, wordt behandeld.

* Het beeldmateriaal bij dit artikel is ter beschikking gesteld door het Allard Pierson Museum in Amsterdam en afkomstig van de (inmiddels beëindigde) tentoonstelling *Sicilië en de Zee*.

Diederik Burgersdijk is onderzoeker aan het Allard Pierson Museum en de Radboud Universiteit, en doceert klassieke talen aan het Cartesius Lyceum in Amsterdam. Voorts is hij voorzitter van het Nederlands Klassiek Verbond. Deze zomer verschijnt zijn boek *De macht van de traditie. Het keizerschap van Augustus en Constantijn* bij uitgeverij Athenaeum—Polak & Van Genneep.